

Percepce role učebnic dějepisu v edukačním procesu studenty gymnázií

Tomáš HUBÁLEK

Abstract: This paper deals with the role of history textbooks and their perception of grammar school students in Olomouc region. The text presented the findings of educational research, which was conducted by the author in 2012.

Key words: Textbook, History, Grammar school, Olomouc region

Úvod a charakteristika šetření

S rozvojem technologií a jejich postupné implementace do edukačního procesu přichází přirozeně určitá míra omezení dřívějších primárních zdrojů učiva. Rozhodli jsme se proto zjistit, jakou roli ve výuce v současnosti mají tradiční edukační média – učebnice – z pohledu jejich uživatelů.

V následujícím textu jsme chtěli přiblížit část pedagogického průzkumu, který jsme realizovali v roce 2012, a která se vztahuje k nastíněné problematice. Respondenty dotazníkového šetření se stali studenti čtvrtých ročníků gymnázií v olomouckém regionu. Gymnázium, jako typ střední školy, jsme vybrali zcela záměrně kvůli největší časové a hodinové dotaci hodin dějepisu během celé středoškolské výuky.¹ Čtvrtý ročník byl potom určen jako nejvhodnější kvůli náplni a obsahu probíraného učiva, kdy právě v tomto ročníku je hlavním probíraným učivem období moderních dějin.

Pro potřeby šetření byla vybrána následující školská zařízení, nacházející se v olomouckém regionu: Slovanské gymnázium (Olomouc), Gymnázium (Olomouc, Hejčín), Gymnázium (Olomouc, Čajkovského), Gymnázium (Šternberk), Gymnázium (Uničov), Církevní gymnázium Německého řádu (Olomouc), Gymnázium Jana Opletala (Litovel).²

V některých z těchto škol byli požádáni o vyplnění dotazníku i studenti paralelních ročníků, čímž se zvýšil počet respondentů na konečných 228. Průměrný počet respondentů, kteří vyplnili a odevzdali dotazník, činil v jedné škole 33 studentů.³ Intervalové rozpětí mezi nejmenším počtem a nejvyšším počtem odevzdaných vyplněných dotazníků z jedné školy je 19–46. Právě proto, že nebylo možné zajistit, aby dotazník vyplnil shodný počet studentů na každé vybrané střední škole, jsme upustili od jejich vzájemné komparace.⁴ Hodnotit a porovnávat na jedné straně 19 a na druhé straně 46 dotazníků není podle našeho názoru dostatečně objektivní, neboť tyto vzorky nejsou reprezentativní.

1. Jednotlivé položky v dotazníku jsme formulovali s ohledem na tyto oblasti:
2. Zjistit názory studentů na soudobé učebnice dějepisu používané studenty.

Zjistit jaký tematický celek byl se studenty probírán na základní škole v předmětu dějepis jako poslední.

Za účelem optimalizování dotazníkových položek jsme v roce 2011 realizovali pilotní výzkum. Respondenty bylo 63 studentů maturitních ročníků gymnázia. Dotazník tvořilo celkem 30 otázek, které sledovaly shodné cíle. Rozborem odpovědí respondentů jsme identifikovali položky, které buď nepřinášely očekávané výsledky, nebo byly příliš zaměřené na znalosti a vědomosti studentů. Eliminací vybraných dotazníkových položek jsme také docílili optimálnější struktury dotazníků, včetně grafického a vizuálního vzhledu. Zároveň jsme výrazně snížili ekonomické náklady na jejich výrobu.

Ještě před charakteristikou výsledků šetření bychom chtěli objasnit design a metody vyhodnocování a zobrazování výsledků šetření. Naším záměrem nebylo ověřovat předem stanovené hypotézy, a proto se

nejedné o klasický pedagogický výzkum, jak je chápán v odborné literatuře (viz např. Chráska, 2003, nebo Průcha, 2009). Náš postup byl zcela opačný. Chtěli jsme tedy nejprve shromáždit určitá data ze současné pedagogické praxe a teprve posléze a na základě analýzy výsledků šetření jsme chtěli formulovat určitá tvrzení, která odpovídají výsledkům. Důvodem, proč jsme se takto rozhodli, je velikost vzorku respondentů. Data pochází ze sedmi gymnázií olomouckého regionu. Tento vzorek podle našeho názoru není natolik reprezentativní, abychom na jeho základě mohli verifikovat či falzifikovat stanovené hypotézy jako univerzálně a obecně platné. Tím, že jsme postup obrátili, jsme získali potřebné podklady pro jejich formulování a tato tvrzení mohou být ověřena v dalším pedagogickém výzkumu.

Tomuto stavu samozřejmě odpovídá použitá metoda. Pro interpretaci dat jsme využili deskriptivní statistiku. Pro lepší přehlednost a názornost jsme při interpretaci výsledků šetření použili nejen písemnou, ale také vizuální formu deskripce údajů. Konkrétně jsme pro zobrazení četnosti odpovědí respondentů využili grafy a tzv. slovní mraky, které byly vytvořeny ve specializovaných programech.⁵

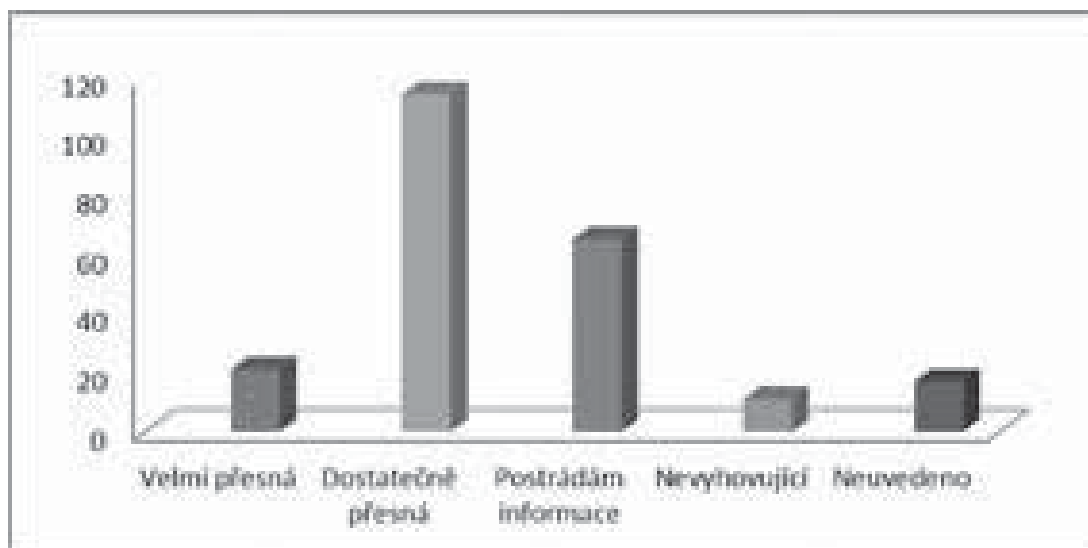
Slovní mraky (v angličtině známé jako word clouds) jsou množiny slov, uspořádané dle jejich četnosti užívání v určitém textu. Přičemž platí, že čím je konkrétní slovo v textu frekventovanější, tím je jeho zobrazení v aplikaci *Wordle* větší a graficky výraznější. Smyslem těchto mraků je zobrazit nejčastější slova z libovolně dlouhého textu. Tato technika se může použít například jako identifikace klíčových slov u textu (projevu), v pedagogické praxi se mohou využívat pro hodnocení písemných projevů studentů s důrazem na opakující se slova apod. (srovnej in Kopecký, 2009, on-line). V našem případě se jednalo o zobrazení nejfrekventovanějších odpovědí respondentů. Přirozeně, že tato technika není vhodná pro využití s malým vzorkem odpovědí. Proto jsme její uplatnění volili pouze u některých dotazníkových položek, u nichž mohli studenti na danou otázku volně odpovídat.⁶

Deskripce výsledků

Jak již bylo uvedeno, naším záměrem bylo zhodnotit vnímání učebnic dějepisu jejich uživateli v olomouckém regionu. Nechtěli jsme

provádět evaluaci konkrétní publikace. Naopak jsme chtěli získat přehled o tom, jak svá edukační média obecně posuzují studenti. Učebnice dějepisu nelze považovat jen za jakýsi sumář vědomostí, které by si měli studenti osvojit, nýbrž jak podotýká Z. Beneš: „Učebnice je také výrazem stavu, povahy a funkcí historického myšlení v dané společnosti“ (Beneš, Gracová, Průcha, 2009, s. 9). Právě publikace Beneše, Gracové a Průchy *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multi-kulturní aspekty edukačního média* se evaluací učebnic dějepisu zabývá velmi podrobně.

Učebnice (jako historický text) by měla splňovat několik funkcí, mezi které patří funkce organizační a didaktické, které dále můžeme dělit na informativní, metodologické a formativní (Beneš, Gracová, Průcha, 2009, s. 10–11). První dotazníkovou položkou jsme chtěli objasnit, jak hodnotí studenti učebnici dějepisu, kterou využívají z hlediska pravdivosti informací. Respondenti měli na výběr z následujících možností: a) jako velmi přesnou; b) jako dostatečně přesnou; c) některé informace postrádám; d) je naprosto nevyhovující. Pro vizualizaci rozložení jednotlivých četností využijeme následující graf.

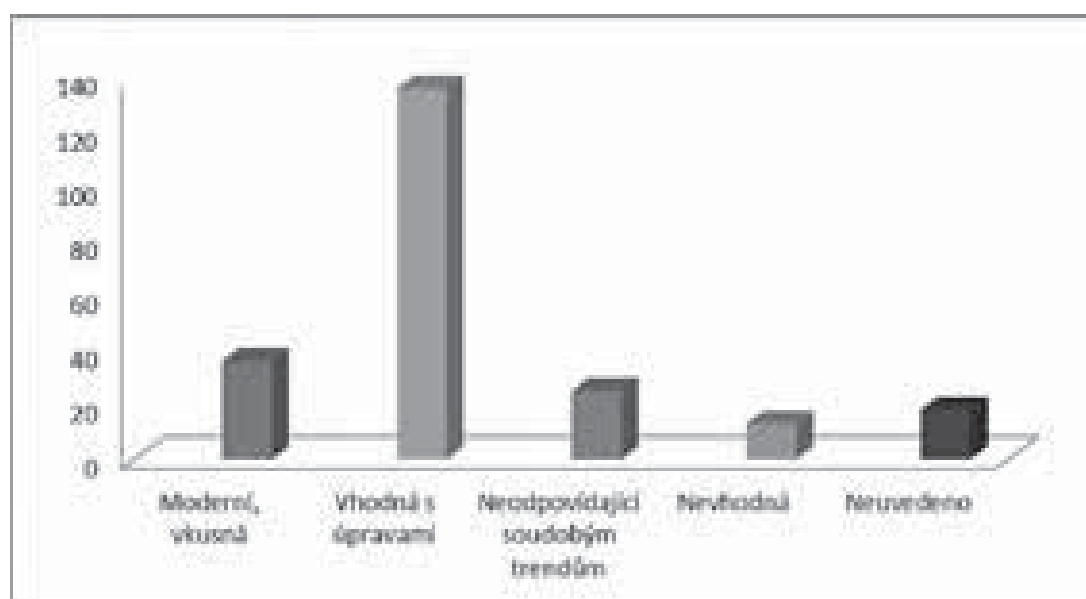

Graf č. 1: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 1 – Jak hodnotíte učebnici dějepisu, kterou využíváte z hlediska pravdivosti informací?

Faktografické údaje v učebnici vnímá pozitivně a spíše pozitivně celkem více než polovina respondentů (9,2 % považuje učebnici za velmi

přesnou a 50 % za dostatečně přesnou). Opačný dojem z učebnice má třetina oslovených studentů (33,3 %). Několik jich učebnici po obsahové stránce nehodnotilo (7,5 %).

V další položce jsme chtěli vědět, jak hodnotí studenti učebnice dějepisu po vizuální stránce (například jak vnímají užití ilustrací, obrázků, barevného rozlišení atp.). Opět jsme studentům dali možnosti výběru odpovědí: a) jako moderní a vkusnou; b) jako vhodnou, ale potřebující drobné úpravy; c) jako neodpovídající soudobým trendům; d) jako zcela nevhodnou. V grafu jsme zachytili četnosti nabízených odpovědí.

Graf č. 2: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 2 – Jak hodnotíte učebnici dějepisu, kterou využíváte z hlediska vizuálního?

Zjištění, že tři čtvrtiny studentů vnímají své učebnice dějepisu z hlediska jejich vizuálního provedení jako vhodné pro svůj účel, nás zaujalo v pozitivním slova smyslu (15,9 % respondentů ji hodnotí jako moderní a vkusnou a 59,6 % ji akceptuje jako vhodnou, pokud by v ní autoři učinili drobné úpravy). Naše očekávání pozitivní evaluace vizuální stránky učebnice dějepisu bylo nižší. A to zejména z toho důvodu, že z průzkumu Beneše, Gracové a Průchy vyplývá, že užívané učebnice jsou zastaralé a až jedna třetina z nich jsou starší než patnáct let (Beneš, Gracová, Průcha, 2009, s. 35).

Spíše negativně učebnice dějepisu hodnotí 25 studentů (11 %) a za zcela nevhodnou ji považuje 13 osob (5,7 %). Osmnáct respondentů nezvolilo žádnou z nabízených odpovědí (7,9 %).

Chtěli jsme tedy vědět, co konkrétně na své učebnici studenti hodnotí pozitivně a co naopak negativně. Na zadanou otázku mohli studenti uvádět volně své připomínky. Bohužel značná část studentů z neznámých příčin neuvedla žádné své postřehy ve vztahu k učebnici dějepisu. Pouze v souvislosti s předchozí položkou bychom se mohli domnívat, že ji jako celek vnímají spíše pozitivně. Nelze to ovšem tvrdit s jistotou. O pozitivích učebnice se nezmínilo 158 respondentů (69 %), zatímco o negativích odmítlo uvažovat 170 dotazovaných (74,6 %). Konkrétní připomínky uvádíme v následujících slovních mracích.

Slovní mrak č. 1: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 3a – Co na Vaší učebnici dějepisu hodnotíte pozitivně?

Slovní mrak č. 2: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 3b – Co na Vaší učebnici dějepisu hodnotíte negativně?

Ve druhé oblasti dotazníku jsme se snažili získat informace o tom, jaký poslední tematický celek probírali studenti v hodinách dějepisu na základní škole. Tato naše iniciativa má spíše doplňující charakter, nebyla těžištěm šetření. Zároveň si uvědomujeme, že tyto dotazníkové

položky jsou výrazně limitovány omezeními lidské paměti, takže je nemůžeme dále zevšeobecňovat.

V další dotazníkové položce jsme se zeptali, zda si studenti vybaví, jaké bylo poslední ucelené období, které probírali v hodinách dějepisu. Studentům jsme ponechali možnost uvedení jakékoli odpovědi. Frekvenci jejich odpovědí jsme zaznamenali pomocí slovního mraku, s výjimkou těch, kteří na otázku neodpověděli (21 %).

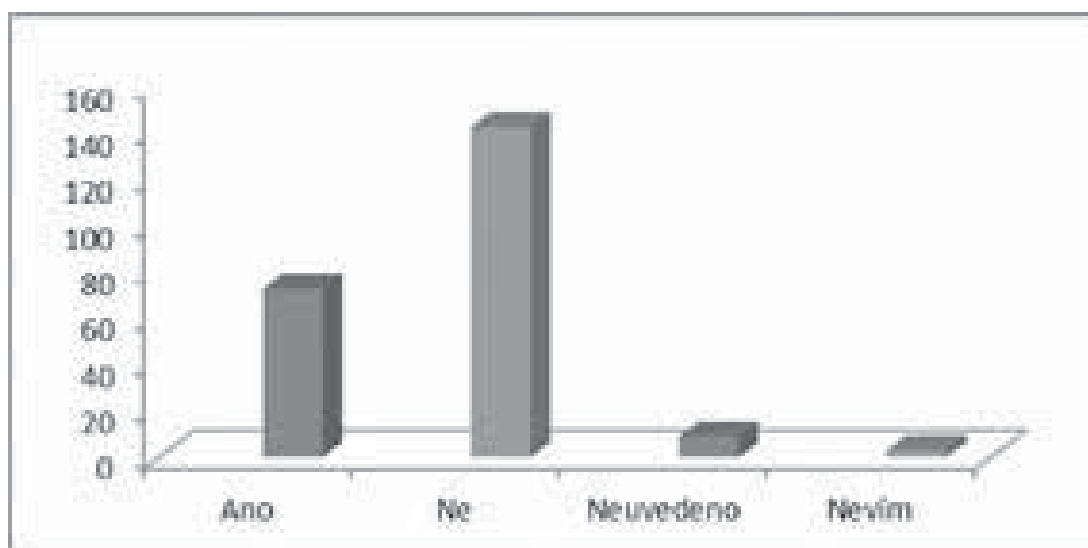

Slovní mrak č. 3: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 4 – Vzpomenejte si, do jakého období (roku) jste se dostali při výuce dějepisu na základní škole?

Jak je patrné i ze slovního mraku, nejvíce studentů gymnázií skončilo s výkladem historie v hodinách dějepisu na základní škole u tématu druhé světové války (23,7 %). Téměř totožné procento respondentů si nedokázalo vybavit, kde přesně s výukou skončili (23,2 %). Neurčitě odpovědělo dalších 22 studentů, kteří prohlásili, že to bylo někdy v průběhu 20. století (9,6 %). Shodně po 17 studentech si vzpomnělo, že v hodinách dějepisu se jim pedagog zmiňoval o roku 1968, respektive 1989 (7,5 %). Osm z nich uvedlo, že výklad historie na základních školách skončili v roce 1945 (3,5 %). Sedm z nich v roce 1918 (3,1 %) a dva respondenti uvedli, že si jako poslední učivo vybavují Pražské jaro (0,9 %).

Zde rozlišujeme konkrétní rok od označení tematického celku druhá světová válka. Je to z toho důvodu, že nevíme, zda tento celek byl skutečně probrán úplně. Podobně od sebe oddělujeme rok 1968 a termín Pražské jaro. V tomto případě studenti uvedli, že látku probrali do období Pražského jara, kdy opět nevíme, zda mají na mysli jeho počátek, nebo konec.

Pokusili jsme se být i konkrétnější a přímo se respondentů zeptali: Učili jste se na základní škole o období normalizace v Československu? Pozitivně odpovědělo 73 studentů gymnázií (32 %), tři uvedli, že si již nevzpomínají (1,3 %) a devět jich na otázku nereflektovalo (3,9 %). Téměř dvě třetiny respondentů uvedly, že se na základní škole o období normalizace učitel dějepisu nezmiňoval (62,8 %). Vizuální podobu rozložení jednotlivých četností uvádíme níže.

Graf č. 3: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 5 – Učili jste se na základní škole o období normalizace v Československu?

Závěr

V našem příspěvku jsme pomocí deskriptivní analýzy vyhodnotili odpovědi 228 studentů maturitních ročníků současných gymnázií na připravený a pilotně ověřený dotazník. Jeho cílem bylo zjistit a popsat současný stav v oblastech názorů studentů na soudobé učebnice dějepisu jimi používaných a konkretizace tematického celku, který byl se studenty probírán na základní škole v předmětu dějepis jako poslední. Cíle jednotlivých oblastí byly naplněny postupně vyhodnocením dotazníkových položek.

Učebnice dějepisu pokládáme podobně jako Beneš, Glacová a Průcha (2009) za jedno z hlavních edukačních médií. V tomto ohledu byla evaluace učebnic využívaných studenty v olomouckém regionu pozitivní. Více než polovina dotazovaných ji hodnotí jako faktograficky

korektní a spolehlivou. Ještě větší počet respondentů ji vnímá jako vhodnou, moderní či vkusnou (75 %). Tato zjištění vyznívají opět mírně kontrastně s tvrzením Beneše, Gracové a Průchy, že téměř jedna třetina učebnic dějepisu je starší než 15 let (Beneš, Gracová, Průcha, 2009, s. 35).⁷

V další dotazníkové položce jsme chtěli získat údaje o posledním tematickém celku, který na základních školách studenti probírali. Nejvíce četností odpovědí z těch, na které respondenti uváděli konkrétní informace, získalo období druhé světové války (23,7 %) a s výraznými odstupy roky 1968 a 1989 (7,5 %). Dominantní skupinu tvořili ti, kteří otázku buď nezodpověděli (21 %), nebo si na poslední probíraný tematický celek učiva dějepisu nevzpomněli (23,2 %).

Jako poslední oblast našeho zájmu jsme si vytkli za cíl pokusit se zjistit, zda se na základních školách současní studenti gymnázií dozvěděli informace například o normalizaci v Československu.⁸ Téměř dvě třetiny odpověděly na podobnou otázku negativně (přesně 62,7 %). Zbývající třetina naopak potvrdila, že o normalizaci se jim učitel dějepisu na základních školách zmiňoval (32 %). Z našeho šetření tedy vyplývá, že pouze každý třetí student gymnázia v olomouckém regionu se dozvěděl nějaké informace o období normalizace v hodinách dějepisu na základní škole.

Na základě rozboru výsledků dotazníkového šetření jsme formulovali určité premisy, které předkládáme odborné pedagogické veřejnosti jako konkrétní tvrzení pro další, rozsáhlejší pedagogický výzkum.⁹ Tato tvrzení se vztahují každé jednotlivě k jedné z dílčích oblastí našeho šetření a k výsledkům z nich vyplývajících:

Studenti gymnázií v olomouckém regionu považují učebnice dějepisu za vhodné edukační médium.

Studenti gymnázií v olomouckém regionu se na základních školách zpravidla nedozvídají informace o normalizaci v hodinách dějepisu.

Na závěr bychom chtěli ovšem upozornit, že námi vyvozené závěry mají platnost pouze ke vzorku respondentů charakterizovaném v úvodu kapitoly a stejně tak jsou limitovány lokálně olomouckým regionem (podle vymezení z kapitoly druhé). Přestože tedy pokládáme počet respondentů za reprezentativní ve vztahu ke zvolenému regionu, pro

univerzální aplikaci závěrů je třeba dalšího pedagogického zkoumání v jiných regionech České republiky.

Poznámky:

- ¹ Máme na mysli 1.–4. ročník gymnázií, dle klasifikace ISCED vyšší sekundární všeobecný typ – ISCED 3.
- ² V závorce uvádíme města, ve kterých se školy nachází, popřípadě také názvy místních částí či ulic, pro snadnější rozlišení. Všechna uvedená gymnázia byla vybrána podle rejstříku škol a školských zařízení, který provozuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (dostupný na: <http://rejskol.msmt.cz/>). Názvy škol také přebíráme z této oficiální statistiky.
- ³ Za platný vyplněný dotazník považujeme takový, který obsahoval odpovědi na všechny dotazníkové položky, přičemž jsme započítali i odpověď typu nevím, nevybavuji si, neumím odpovědět apod. Takový dotazník musel být přirozeně také odevzdán zpět pro potřeby vyhodnocení (návratnost dotazníků činila přibližně 83 %).
- ⁴ Pokud bychom uvažovali o získání shodného vzorku platných vyplněných dotazníků, pak bychom nejdříve museli vyřešit problém kritérií selekce. Tedy které respondenty vyloučit z vyplňování a proč.
- ⁵ Grafy byly vytvořeny v programu Microsoft Office Excel, verze 2007 a slovní mraky byly vytvořeny on-line v aplikaci Wordle (dostupná na www.wordle.net).
- ⁶ Pokud se týká grafické podoby slovního mraku, museli jsme přijmout určité opatření, které zajistilo dodržení významové linie. Aplikace generující slovní mrak pracuje pouze s jednotlivými slovy. Problém tedy nastal, jakmile jsme potřebovali zachytit konkrétní slovní spojení (například: přehledný text). Abychom tedy zabránili aplikaci v zobrazení každého slova samostatně, umístili jsme záměrně mezi jednotlivá slova tečku (sousloví přehledný text jsme upravili na přehledný. text). Domníváme se, že tečka nepůsobí natolik rušivě a že zároveň tímto zásahem docílíme vyšší významové srozumitelnosti.
- ⁷ Nemůžeme se vyjadřovat ke starší učebnic, které využívají studenti maturitních ročníků gymnázií v olomouckém regionu. Nicméně je obtížně přijatelná domněnka, že by všichni měli k dispozici nové a moderní učebnice.
- ⁸ V tomto ohledu pokládáme nižší stupeň gymnázia za významově shodný s druhým stupněm základní školy. Konkrétně máme na mysli 9. ročník ZŠ a 4. ročník víceletých gymnázií.
- ⁹ Terminologické upřesnění: nejedná se o formulování hypotéz, neboť naše tvrzení v sobě neobsahují proměnné (viz Chráska, 2003, s. 10).

Použitá literatura a prameny

- BENEŠ, Z., GRACOVÁ, B., PRŮCHA, J. a kol. *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha: ÚIV, 2009.
- GAVORA, P. Nástrahy a problémy vyučovania metodológie kvalitatívneho výskumu. In SIROTOVÁ, M., FRÝDKOVÁ, E. (eds.) *Pedagogická veda a školská prax v historickom kontexte*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2010.
- CHRÁSKA, M. *Úvod do výzkumu v pedagogice. Základy kvantitativně orientovaného výzkumu*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.
- KOPECKÝ, K. Úvod do problematiky tzv. slovních mraků (Word Clouds). [online]. [cit. 14. 1. 2013]. Dostupné z WWW: <<http://www.net-university.cz/multimedia/56-uvod-do-problematiky-tzv%20-slovnich-mrak-word-clouds>>
- PRŮCHA, J. (ed.) *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál, 2009.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 4. aktualizované vydání, 2009.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Tomáš Hubálek
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého
Žižkovo náměstí 5, 771 40 Olomouc
e-mail: tomas.hubalek@upol.cz